

SAMENLEVEN OP DE ZUIDERDOKKEN

Dit voorjaar werd het nieuwe ontwerp voor de gedempte Zuiderdokken in Antwerpen bekend gemaakt. Dat feit vormde de aanleiding om studenten sociologie aan de Universiteit Antwerpen een reflectie te laten schrijven over de publieke ruimte die wordt voorgesteld. De stadssociologische kijk op stedenbouwkundige ingrepen is immers van groot belang omdat met die ingrepen de ruimtelijke context voor het samenleven wordt gevormd.

NIEUWE PUBLIEKE RUIMTE - Clemens de Olde

De naam gedempte Zuiderdokken getuigt van hun geschiedenis. Sinds het uitgraven in 1874 waren de drie dokken een levendig onderdeel van de Antwerpse haven. In de loop van de twintigste eeuw verschoof de haven echter naar de noordkant van de stad onder invloed van de schaalvergroting in de scheepvaart. De Zuiderdokken waren te klein voor de moderne schepen en werden een kleine eeuw na hun openstelling weer gedempt. Sindsdien kennen bewoners en bezoekers de dokken vooral als het grote gratis parkeerterrein vlakbij het centrum. Ook doen de Zuiderdokken dienst als evenemententerrein. Ruim veertig jaar lang vond de jaarlijkse Sinksenfoor er plaats, een van de grootste kermissen van België. Het industriële erfgoed rond de dokken werd herbestemd tot woning, restaurant, winkel of museum en 't Zuid groeide de laatste decennia uit tot de hipste wijk van 't Stad. Twee jaar geleden verhuisde de foor naar Park Spoor Oost en nu is het de beurt van de dokken om te worden omgevormd tot een nieuwe openbare ruimte met de naam: Dok Zuid.

Een humanistische visie

Nieuwe publieke ruimte is voer voor architecten en stedenbouwers, maar ook voor stadssociologen. Het onderzoeken van de sociale relaties in de publieke ruimte is één van de kernonderwerpen van die discipline. Hierbij delen we een theoretisch kader met de zusterdisciplines stedenbouw en architectuur, planologie en stadsgeografie. Geïnspireerd door de politieke filosofieën van Habermas en Arendt zien we publieke ruimte niet alleen als openbaar en toegankelijk, maar ook als de ruimte waar zich 'een publiek' kan vormen. Of, in de prachtige woorden van Joke van der Zwaard: "Stadslucht maakt vrij. Het vreemde wordt wat minder vreemd, de wereld buiten de intieme veilige eigen enclave

wordt wat minder guur. De blik van mensen wordt verbreed, de scheidsgrenzen tussen (groepen) mensen worden minder ondoordringbaar, de stad wordt leefbaarder."

De meer praktische stadssociologische uitwerking van die visie vindt bijvoorbeeld zijn vertaling in het werk van Lyn Lofland. Zij beschrijft de 'parochialisering', dat wil zeggen de toe-eigening van de publieke ruimte door verschillende groepen gekarakteriseerd als 'bewoners, vaste klanten en passanten.' Elk van deze groepen gaat op een verschillende manier met de publieke ruimte om, afhankelijk van de mate waarin zij zich daar thuis en daarmee verantwoordelijk voelt. Deze benadering is nog altijd zeer relevant en bruikbaar voor onderzoek.

Er is behoefte aan een brede visie op de invulling

De opvatting van publieke ruimte als ontmoetingsplek berust op een modern humanistisch denkbeeld. Ze gaat er, grof gezegd, van uit dat de vorming van een publiek een actie is van zelfbewuste burgers die op straten en in parken met elkaar in contact treden. Dit is ook de opvatting die wordt gedeeld door veel ontwerpers en stadsbestuurders die hun nieuwe project verwachtingsvol voorspiegelen. Ook Dok Zuid kan zich, volgens de tekst bij het ontwerp: "(...) ontwikkelen tot een publieke ruimte met een sterke cultureel-maatschappelijke verbeelding. De publieke ruimte wordt ge(her)activeerd en kan op die manier de meervoudigheid van de samenleving aanspreken."

Paradoxen van publieke ruimte

In deze modernistische of humanistische opvatting van publieke ruimte schuilen echter een aantal paradoxen. Ten eerste is karakterloosheid de tegenpool van openbaarheid. Het is zeker niet het geval dat in een zo toegankelijk mogelijke ruimte wel vanzelf duurzame sociale relaties zullen ontstaan, zoals de Franse antropoloog Marc Augé beschreef in zijn werk over non-places. Ten tweede heerst er een spanning tussen de voorspelbaarheid die wenselijk is in een veilige publieke ruimte en de spanning die we zoeken in het dynamische stadsleven waarin er altijd iets onverwachts je pad kan kruisen. Dat mondt uit in de grote tegenstelling dat de meest ideale publieke ruimte eigenlijk een private ruimte moet zijn. Alleen in een private ruimte is de mate van controle mogelijk om aan alle wensen van het ideaalbeeld van publieke ruimte te voldoen. In toenemende mate gaan onze publieke ruimtes dan ook lijken op private ruimtes en de commercialisering, 'disneyficering', verharding en (elektronische) surveillance van publieke ruimtes worden dan ook door sociale wetenschappers bekritiseerd. Tegelijkertijd vindt de 'vorming van het publiek' steeds meer plaats via (sociale) massamedia dan op straat.

Dok Zuid wordt het 'Central Park' van Antwerpen

Deze wijzigende sociale realiteit vraagt dan wellicht ook om een bijstelling van onze theorieën over publieke ruimte zoals verwoord door de Britse geograaf Ash Amin. Hij stelt dat het klassieke verband tussen "stedelijke publieke ruimte, burgerschap en politieke formatie" onder druk staat. Het 'publieke' ontstaat niet zo bewust en beredeneerd als de klassieke literatuur het doet voorkomen. Het is juist pre-cognitief, een vorm van zintuiglijke reflex en de structuren en gewoontes van het dagelijks leven. Daarom is volgens Amin behoefte aan een 'post-humanistische visie.' Hij ziet de publieke ruimte als een situated surplus, waarmee hij duidt op de overvloed aan belevenissen, indrukken en invloeden die continu in beweging zijn in de stedelijke ervaring. Voorts probeert Amin structuur aan te brengen in dit surplus via categorieën als: territorialization, emplacement, emergence, symbolic projection. Deze terminologie is natuurlijk wat abstract en zal niet direct worden geadopteerd door ontwerpers die hun plan willen verkopen en stadsbestuurders die het aan hun kiezers willen presenteren. Amin biedt hiermee echter wel een analytische

Concert – Ruimte voor evenementen op De Scène.
Auteur: Opgemaakt in opdracht van AG VESPA door Tractebel, ADR Architects en Georges Descombes

weg voorwaarts uit de paradoxen van publieke ruimte.

Ook in de stadssociologie is de post-humanistische visie echter zeker nog geen gemeengoed geworden. In contrast met de zusterdisciplines staan in de stadssociologie de sociale relaties in de stad blijvend iets meer centraal. De stad vormt immers de materiele context voor het samenleven. Dit eerste aspect wordt vooral in de recensie van Jan De Smet uitgelicht. Dat betekent echter niet dat we voorbij moeten gaan aan de ruimtelijke dimensie die een wisselwerking vormt met het sociale. De recensie van Eva Struyf gaat meer in op dat aspect van het ontwerp.

EEN SCENE VOOR ANTWERPEN - Jan De Smet

Het ontwerp voor Dok Zuid heeft veel potentieel om een succesvolle publieke ruimte te worden. De indeling maakt de ruimte voor bezoekers duidelijk leesbaar. De Kroon geeft het gebied een duidelijke rand. De Weide fungeert als open centrum. De paden door de drie tafels vormen duidelijke knooppunten met de dwarse assen, die op hun beurt zorgen voor visuele continuïteit en zichtlijnen.

Aandacht voor bescherming, comfort en amusement maakt een publieke ruimte aantrekkelijk. Door alle verkeer via de Kroon rond de tafels te leiden creëert men een ruimte waar het veilig is om te wandelen. Dat de rijloper binnen de Kroon gedeeld wordt door auto's, fietsers en voetgangers zorgt wel voor een belangrijke uitdaging qua verkeersveiligheid. De keuze om Dok Zuid te voorzien van interactieve verlichting en de wens om de plek naar voor te schuiven als een plaats die ook 's nachts moet bruisen doet het risico op fysieke onveiligheid dalen. Enkel de Tuin lijkt me een deel van de ruimte waar een risico is op een gevoel van onveiligheid wegens de vele verstopplekken en minder zichtbare vluchtwegen.

PROJECTFICHE

Het winnende ontwerp van ADR Architecten, Georges Descombes en Technum om van de Gedempte Zuiderdokken een nieuwe publieke ruimte te maken, verdeelt 9 hectare groene ruimte in 3 grote Tafels, een Kroon en 3 dwarse assen. De drie Tafels bestaan uit een Weide, een Tuin en een Scène. Zij vormen in oppervlakte het belangrijkste deel van Dok Zuid.

De Tuin op het plek van het vroegere Kooldok is het meest noordelijke en intieme deel met veel vegetatie en verschillende tuinkamers die uitnodigen tot verblijf. De Weide, voorheen het centrale Schippersdok, is een open ruimte waar bezoekers allerlei activiteiten kunnen ontplooiën. Waar het vroegere zuidelijke Steendok lag vormt De Scène de zuidelijke Tafel. Dit is de plaats waar allerlei evenementen zullen plaatsvinden. De Kroon is een groene rand rondom de drie Tafels waarlangs alle verkeer loopt. Tot slot lopen er drie assen door Dok Zuid die de wijk verbinden met de Schelde. Dit zijn de Museumass, van het M HKA tot het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, dat momenteel gerenoveerd wordt. De Zuidas loopt langs het Fotomuseum en de Waterpoort de wijk. De Scheldeas voert langs het Hof van Beroep van Schelde naar de Weide, de plek waar de dokken vroeger in verbinding stonden met de stroom.

Bruggen bouwen tussen mensen

De Weide en de plannen om er, naar analogie met Bryant Park in New York, allerlei los straatmeubilair te voorzien maken de plek comfortabel. Losse stoelen zorgen ervoor dat bezoekers vrij zijn om te kiezen, waar en met wie ze gaan zitten. Meer algemeen draagt ook de hoge leesbaarheid van het terrein bij tot het comfort. De Kroon, die naast de rijloper voor het verkeer plaats biedt aan terrassen, is een geschikte plek om naar het park en zijn bezoekers te kijken. Bezoekers kunnen er zich in de rand van de ruimte nestelen en behouden tegelijk een goed zicht op het park en op wat er zich afspeelt. De Scène heeft wellicht het grootste potentieel om ervoor te zorgen dat bezoekers zich in Dok Zuid amuseren, want een plaats voor grote en kleine evenementen in een mooi groen kader in de binnenstad kan Antwerpen zeker gebruiken.

De Scène lijkt me dan ook de motor die Dok Zuid kan optillen van een mooie publieke ruimte naar een belangrijk publiek domein voor Antwerpen, die het kan maken tot een plaats met een maatschappelijke meerwaarde. Hopelijk wil men hier verder denken dan evenementen voor een zo breed mogelijk publiek, zoals het IJssculpturenfestival of Antwerpen Zingt. De programmatie op de Scène kan aan Dok Zuid een verhaal geven over wat er in Antwerpen leeft. Massacommunicatie en vooral sociale media kunnen worden ingezet om een gemeenschapsgevoel rond Dok Zuid te creëren. Een eenzijdige focus op grote evenementen trekt immers wel veel mensen aan, maar zorgt er niet logischerwijze voor dat er ook effectief 'bruggen' tussen mensen ontstaan.

Diversiteit, variatie en verrassing

Er is behoefte aan een brede visie op de invulling van deze publieke ruimte die verder reikt dan de stedelijke bezoeker als consument van strak geregisseerde massa-evenementen. Het is juist dat wat in Antwerpen ontbreekt. Meer en meer verwordt de stad tot een plek die zich louter richt op dagjesmensen of bezoekers die een middag shoppen op de Meir in het beste geval willen combineren met een voorgekauwde 'culturele belevenis'. De kans is groot dat de tafels in Dok Zuid eilandjes naast elkaar worden. De Tuin trekt dan een publiek van citytrippers en een ouder publiek uit de buurt. De Weide wordt dan het nieuwe Park Spoor Noord dat door een brede doorsnede van Antwerpse gezinnen gebruikt zal worden maar waar er weinig bruggen tussen verschillende bevolkingsgroepen ontstaan. En de Scène wordt ten slotte ingepalmd door de blanke, kapitaalcrachtige middenklasse op zoek naar vermaak.

De Scène lijkt me een ideale plek om bezoekers bij elkaar te brengen op zoek naar diversiteit, variatie en verrassing. Een systeem van peters en meters van Dok Zuid, die de ruimte krijgen om gedurende weekends, weken, vakantieperiodes (wat hen en hun thema het beste ligt) als curator de Scène en idealiter ook de andere Tafels van Dok Zuid aan te kleden en in te vullen, zou kunnen zorgen voor een continuïteit in bezoekers die specifiek voor het programma komen. Op die manier kan er een platform ontstaan voor zowel de NoMobs hiphoppers uit Hoboken, fans van Teun Verbruggen en jazz, het comedygeweld van 'Nuff Said', de meezingers van Bart Peeters, de boeken van Jeroen Olyslaegers, en nog veel meer. Idealiter wordt ook het programma van de curator gekoppeld aan het aanbod van een lokale organisatie, zoals jeugdwerk, cultuurcentra en burgerbewegingen. Het succes van een beweging als Ringland laat zien dat de kritische massa voor burgerparticipatie in Antwerpen wel degelijk aanwezig is en dat mensen bereid zijn om zich met hartstocht in te zetten voor de levenskwaliteit in hun stad. Zo krijgen diverse bevolkingsgroepen de kans om zich op het podium van de publieke ruimte te tonen en hun lidmaatschap binnen de gemeenschap te claimen. Het zou de Antwerpenaren kunnen verrassen over hun eigen stad.

DOK ZUID NADER BELICHT - Eva Struyf

De gedempte zuiderdoppen worden in een nieuw jasje gestoken. 'Dok Zuid' is het winnende ontwerp dat ons wordt gepresenteerd als het 'Central Park' van Antwerpen. Volgens het ontwerp versterken deze assen als het ware 'de relaties met omgeving.' In deze visie zal Dok Zuid dag en nacht een bruisende plek worden.

Groen, toegankelijk en sfeervol verlicht

Het ontwerp heeft alvast enkele mooi gepresenteerde troeven. Met de kroon die gevormd wordt door een bomenrij en de tafel die als tuin wordt ingericht beschikt het plan over enkele groene zones. Bewoners en bezoekers in een stad hebben behoefte aan een groene oase die de mogelijkheid geeft om tot rust te komen en de drukte van het stadsleven even te ontvluchten. De tuin, de bomenrij en andere groene zones zijn echter wel elementen die een goed onderhoud behoeven zodat de plek aantrekkelijk blijft. Loopmans, Leclercq en Newton (2011) stellen dat goed onderhoud een belangrijk wapen is tegen eventuele inbreukplegers, des te meer wanneer buurtbewoners daar zelf mede voor zorgen.

SouthAxe – De Zuidas langs het Fotomuseum en de Waterpoort.

Auteur: Opgemaakt in opdracht van AG VESPA

door Tractebel, ADR Architects en Georges Descombes

Crown – De Kroon die het ontwerp omlijst.

Auteur: Opgemaakt in opdracht van AG VESPA

door Tractebel, ADR Architects en Georges Descombes

Onderhoud is namelijk een teken van eigenaarschap. Ook kan het zo zijn dat de begroeiing juist het zicht op het park vanuit de omliggende woningen en winkels wegneemt, waardoor een gevoel van onveiligheid ontstaat.

Een tweede troef van het ontwerp bestaat uit de drie assen die de drie tafels doorsnijden. Dit zorgt voor een hoge toegankelijkheid tot de afzonderlijke tafels en een grote leesbaarheid van de ontwerpsite. Deze assen zorgen bovendien voor een hoge 'doorwaadbaarheid' van de site, waardoor het ontwerpgebied naast de verblijfsfunctie ook een passagefunctie krijgt. Het is positief dat er via de Schelde-as een verbinding wordt gemaakt tussen de Schelde en het reeds drukbezochte stadsdeel rond het Museum voor Schone Kunsten. De historische betekenis van de Schelde, die van Antwerpen een haven- en wereldstad maakte, wordt hiermee onderstreept, want met de as wordt het water weer terug dichtbij de binnenstad en haar inwoners en bezoekers gebracht.

Een derde positief element in het ontwerp is de aanwezigheid van sfeerlicht in combinatie met functionele verlichting. De geschikte verlichting vinden voor een publieke ruimte is van groot belang. De manier waarop licht invalt bepaalt immers mee hoe een bezoeker van de plek zich voelt: veilig, geamuseerd, beschermd, etc. Bijgevolg beïnvloedt dit welke activiteiten op welke plaatsen zullen worden uitgeoefend door de gebruikers van de site.

Parkeerperikelen

Tegenover deze positieve elementen zijn er een aantal negatieve elementen in het plan die een impact zullen hebben op het ruimtegebruik op en rond Dok Zuid. Een positieve verandering tegenover de huidige situatie is dat de parkeerplaatsen ondergronds gaan zodat er open ruimte gecreëerd wordt op het plein. Dit komt de leefbaarheid van de buurt ten goede.

Echter is een dergelijke capaciteit aan parkeerplaatsen niet geschikt in het centrum van de wijk en de stad omdat het een enorm aanzuigeffect creëert waardoor de omliggende straten van het ontwerp onveilig en oververzadigd zullen blijven. Dit zal de toegankelijkheid van de site ondermijnen. De parkeerplaats zou eerder moeten voorzien in parkeergelegenheid voor de bewoners of als extra parkeercapaciteit voor de buurt. De bezoekers zouden daarbij ook aangemoedigd moeten worden om verder van het centrum hun auto achter te laten. Een mogelijk toekomstige tramverbinding kan de site verbinden met een park&ride-zone ter hoogte van het afrittencomplex Antwerpen Zuid aan de Scheldekaaien (zie Masterplan Blue gate en Masterplan Scheldekaaien). Ook zorgt het niet langer gratis parkeren ervoor dat autogebruik niet langer aangemoedigd wordt.

De Kroon wordt omschreven als zone waar wandelaars, fietsers en auto's onder de bomenkruinen rust vinden. Dergelijke omschrijving doet erg rustiek aan. Toch worden fietsers en auto's verondersteld op dezelfde weg te rijden. Dit kan tot conflicten

leiden tussen beide mobiliteitsmodi. Op de afbeeldingen is één enkele auto op de achtergrond te zien samen met een wandelaar en een caféterras op de voorgrond. In de realiteit zal de ruimte en de gedragingen erin er waarschijnlijk anders uitzien.

Een nieuwe bron van overlast

Ook de Scène kan kritisch belicht worden. Hiervoor zijn verschillende redenen. Ten eerste lijkt deze bestemming erg paradoxaal. De vroegere parkeerplaats was tevens de thuishaven van de Sinksenfoor. Na veel protest van buurtbewoners verhuisde de Sinksenfoor uiteindelijk in de zomer van 2015 naar Park Spoor Oost. Deze nieuwe evenementenzone zou kunnen leiden tot nieuwe overlast. Tegelijk is de Scène één grote vlakte wanneer ze niet wordt ingezet voor een evenement. Een grote vlakte is toegankelijk maar zal gemeden worden wanneer er te weinig volk is of wanneer er zich geen gebeurtenissen afspelen. Een van de paradoxale eigenschappen van publieke ruimte is dat zeer open en toegankelijke plekken het risico lopen een non-place te worden bij gebrek aan aanknopingspunten voor sociaal contact.

Het nieuwe jasje van de gedempte zuiderdoppen is dus geschikt om ons naar de groene zones te begeven en de Antwerpenaar terug naar de Schelde te brengen onder het schijnsel van sfeer- en functionele verlichting. In de schaduw van de site zien we echter parkeerperikelen en mogelijke verkeersconflicten voor fietser en autobestuurder. In de schijnwerpers staat (of valt) de Scène. Zal dit ontwerp de juiste belichting kunnen vinden?

Literatuurselectie

- Amin, A. (2008) Collective culture and urban public space. *City* 12, nr. 1, pp. 5-24.
- Arcadis (2012). Blue Gate Antwerp: ontwikkeling van een watergebonden bedrijventerrein met logistieke cluster.
- Coomans I. & Bullyncx S. (2008) Scheldekaaien. Op weg naar een masterplan voor de kaaien. Stad Antwerpen: Antwerpen.
- Loopmans M., Leclercq E., & Newton, C. (2011) Plannen voor Mensen. Handboek voor sociaal-ruimtelijke planning. Antwerpen: Garant.
- Van der Zwaard, J. (2010) Scènes in de Copy Corner. Amsterdam: Boom.

CLEMENS DE OLDE IS REDACTEUR VAN AGORA. HIJ DOCEERT SINDS 2010 STADSSOCIOLOGIE EN PROMOVEERT OP DE VERGELIJKING VAN PLANNINGSCULTUREN IN NEDERLAND EN VLAANDEREN AAN DE UNIVERSITEIT ANTWERPEN.

JAN DE SMET IS WERKSTUDENT EN VADER VAN TWEE KLEUTERS. HIJ WERKT IN HET TEAM VERSLAVINGSZORG VAN CGG VAGGA EN VINDT ANTWERPEN, ONDANKS ALLES, NOG STEEDS GEWELDIG.

EVA STRUYF IS MAATSCHAPPELIJK WERKER EN STUDENT IN HET SCHAKELPROGRAMMA VOOR DE MASTER IN HET SOCIAAL WERK. ZE WOONT IN HET CENTRUM VAN BORGERHOUT, EEN ANTWERPSE BUURT DIE ZE IN HAAR HART GESLOTEN HEEFT.